

Оксана БІЛОУС

ЧУДО НА ВОЛИНІ

Твір «Кирик» був записаний відомим житомирським збирачем фольклору Василем Кравченком від Мирона Андрусяка із села Стрибіж Пулинської волості Житомирського повіту у 1908 році. Віднайдений твір був опублікований у збірнику «Труды общества исследователей Волыни. Этнографические материалы» в Житомирі 1911 року у п'ятому томі (розділ «Проза», підрозділ VII «Про скарби»).

В опублікованому варіанті В. Кравченка спостерігається зміщення частин тексту, що пояснюється ймовірною помилкою при наборі тексту в друкарні. Тому подається реконструйований варіант твору зі збереженням його мовних діалектних особливостей.

Кирик

Щось стало на Волині в Овруцькім повіті, чого не було сроду на світі, слухайте уважно, хоч мова не гладка, али правда очевиста, як вивину з платка... Миж бором тіче річка, там стоїть крест золотий і Івана св. капличка. Серед села стоїть церква благочистивая, там піп бородатий і попадая гладкая. А в том же силі жив человек бідний, Кириком звався, щиро робив ніґди добра ни дождався, тилько в сбідності ни долі-пичалі якої; серед літа в час гарячий, як же не новина – біднаму Кирикові померла дитина, в такий час, що нима ни гроший, ни хліба, ему, бідному, великая загиба. Пішов Кирик до сосидив поміщі шукати, али ништо его ни хтів послуhati. Ще іде Кирик до попа, упав на коліна і каже:

- Помилуй мене, чесний отче, у мене померла дитина, візьміть ви, отче, дитя, поховайте, а яка плата наступить – до осені ждіте.»

Піп струснув бородою, тупнув ногою:

- Що ти мені дозволяєш, як ни маєш чим платити, а я тобі гармо-дармо не буду хоронити!.. Ти іди косити-молотити, а жінка жати – ніж я маю твоєї плати до осені ждати...

А на решті пхнув піп Кирика кулаком в спіну:

- Пішов проч, чмутний, проклятий сине, у вас не було нічого і не буде ніколи, щоб ви випропадали всі такі лукави люди!..

І Кирик, горко заплакавши, пришов до дідича, начав казати, і разказав всю причину; а дідич сказав:

- Ни хочуть тебе люди знати і піп, то можеш своє дитя і сам поховати.

Кирик пришов до дома і взяв лопатку, іде на могилки с плачем. Пришов і начав значити; аж приходить стариць – голова сивая – і каже:

- Помагай – бі, тобі, чоловіче , що маеш діяти?
- Ямку копати.

Рече старець:

- Ни копай тут, нихай тут копають за крепкіі люди.

Завів Кирика на долинку і сказав:

- Будеш мені дяковати і довго памятати.

Кирик ни довго копався, до котла добрався; що мав сили на верх тягнув, одкрив ляму – аж самі карбовинці біл'і!

Кирик дуже зрадувався, - вліпив в небо очі; скончив яму, пішов до дому охочий, мішок грошей завинув, в камору спровадив і так сіро распорядив: взяв спуст (піввідра) горілки і сам напився. Жінка цілу ніч пикла-варила, всіх людей своїм ділом задивила. Кирик, ни довго думавши, в кишеню 15 карбованців взявши, пішов до попа с добрим різном, зачав попа сміло питати:

- А шо, честний отче, треба за молебін дати?

А піп сказав:

- Чи ти упився, чи ти з великіх мудречей скрутився, а як ти не жартуєш, як ти богатий, тра за те Кирикового сина поховати, за дитя 15 карбованців дати!

Кирик, ни довго думавши, с кишені 15карб. попу в руки давши, і ше біжить до братчиків, як би їх згодити?!

Дав три рублі... Зачали звонити! Множество людей собралосся, - з лан'ів сходит, с хорошеньким благочестием дитя схоронили. Назад з гробовищ Кирик запросив всіх до хати, - попа з попадею, дяка, братчикив – зо всею сем'іюю. Обопивно зачав частовати...

Єдни шепчуть, другі бають, а треті моргають – шо то такого значиця, шо вчора Кирик по колінах лазив, никого сльозми ни проразив, а сьгодні грішми сипле, багацько частує, - вже це ништо, як ни дідич милує? Али хто –ж то таке є, як ни піп, завидливе око має – жере до наглості, ше і думку думає!..

Як прийшов до дома, зачав одумисте думати, якім би тут способом Кирика запитати? Попада пришла з обіду, лягла, простяглася, ризво схопилася.

- Пристань, голубья, на моє мудре разсужденіє, да нихай Кирик прийде до сповіді в воскресеніє, ни дай єму причастія і ни побіцьяй дати, поки ни скаже вьсього, хоч би мав пропасти.

Піп зрадувався з єї намови – бере попадею на руки, цілеє в ноги. Іде піп в воскресеніє до церкви; дяка посилає до Кирика. Кирик с принимусом сповідь одбуває. Одбувши сповідь благочестивую, яко звичаями, визнавши, де взяв котлик з рубликами, піп каже:

- Може заклиятє? Дав би посвятити, а то так грїшми сиплеш, багацько частуєшь, то хутко свою душу сгубиш... Ліпше, мій любезний, треба душі спаленіє...

Ледьві дав розрешеніє. А як прийшов піп з церкви до доми, зачав одумисте думати, - яким би тут способом у Кирика гроши одибрати?

Сам ни видумавши, сопругу зазиває – перед єю, негодною мисль откриває. Попада хвацька була, хуткий способ дала:

- Єсть у нас на горі шкура чорная – воловая, з рогами, тилько що сухая, возьми шкуру, намочи водою, шкуру натягнеш – Кирика настрашиш, карбованці лапнеш...

Піп поліз на гору, достав шкуру, намочив водою, - як тилько ніч – зачинився з попадаью.

А попада як взяла у дяка дратву-шило – геть зовсім – пристрийно – з головою обшила! Знала, як понатягати на руки, на ноги... Пристроїла на голову шкарадніє роги. Пішов піп до Кирика, зачав в двері гримати, диким, отмінним голосом воркотати!.. Кирик со страху запитався:

- Чого ти, Чорний воле, до окна так?

- А як ти смів мої гроши на могилках з котлицем рухати? Оддай, бо я тебе, пазури зидравши, кину гонь нисгашенний, голову зирвавши!

Кирик, ледь жив, котлець за пориг висунув, хутній, лапнув дверми і засову засунув; прийшов до хати і сів на лавці, а жінка каже:

- Бач, як ся тішив, так тепер засмутився, карбованці стиравши!

А лукавий піп, ни довго думавши, схопив котлець і поніс до своєї хати. Али як приніс до хати, то ни мона од котла рук отняти. Сидить над грїшми косматий да і каже:

- Ой ви, гроши, ви прокляти, пропав же я з вами!..

А попада хтіла, чи ни можна пригощами брати?.. Али Бог показав таке чудо, що вони в купу зліпилися!

Як тилько день – піп до Кирика свою жінку посилає. А попада покїрненька була, до Кирика входить да і каже:

- Вдягнися, мій мелесенький, ходи до меї хати, піп хтів пожартувати, вона пак штука і удалась, али якась нисчастна година вчипилась! Тай ни кажи, мій мелесенький, никому, а ні слова, що меж нами зробилось такава тревога...

Али ни пішов Кирик до попа, а пішов до двора дідичу казати. Як розказав дідичу, то дідич аж задивився!..

Дідич сказав зібрать всю громаду, всіх осташенних. Приходять дивиця – аж з попа – «Чорт-шатеньській-родемий».

Дідич сказав всім на спробунок за котлець братись, али ни до кого ни хтів от попових рук отнятись. Як Кирик прикоснувся руками, то піп отняв руки, а кригнув зубами. Дідич сказав:

- Чи ни можна ше й шкуру злупити?

Али піп наробив Гвалту – ни можна слухати – жива сукровиця виступає, піп з болезні сомліває!.. Дідич кричить:

- Дайте поки, видющи жарти!

І начав помалу писати. Спитав всю причину, нове заявленіє і послав у Житомир в Духовне Правленіє.

Взяли попа мутузками за роги, тай видуть од села до села тлумами. Люди кажуть, що цигани с медвидями! А як привили в Житомир, за ним – жиди, пани, карети з тлумами. Зачали в католицькім костьолі звонити... Єдни кажуть, що город палиця, други кажуть, що жидивський Мейсер наявився!

Як привили в Духовну Палату, дали протопопу бумагу читати; протопоп як прочитав, то аж задивися, а як побачив попа з рогами – аж перестрамовся!

- Бач, як тих Бог карає, котри закони не перестерегають, а яж тобі, не дарую ради Христа муки!

Крикнув на козаків:

- Возьміть його в свої руки, хуменько та ше і не гайтесь, по своєму 500 палок дайте!

Піп як вирвався із катовських рук, та зачав щикотати, на свою жинку гладку нарекати:

- Сопруго моя, сопруго, сидиш удома без муки, а мене водять, публікують, без милости крепко в шкуру дують!..¹

Сюжет про бідного селянина та жадібного попа поширений в усній народній творчості і відомий у багатьох регіонах України у декількох варіантах (на Київщині записана казка «Кирик» П.Чубинським, у Вижницькому районі Чернівецької області виявлено і записано казку «Як попові захотілося золота» М.Івасюком). Казка настільки була популярною, що на її основі створювалися літературні віршовані обробки. Вперше вірша про бідного Кирика вміщено П.Кулішем у другому томі «Записок о Южной Руси» під назвою «Баллада из времен унии» в 1857 р., яку записав М.Білозерський 1856 р. від лірника Василя Липника із Димера, що на Київщині. Але цензура заборонила друкувати цей твір з певних ідеологічних міркувань. Текст із «Записок о Южной

¹ Кравченко Василь. Народні оповідання й казки // Труды общества исследователей Вольны. Этнографические материалы. Житомир, 1911, т. V, с.77- 80.

Руси» вірша про Кирика був опублікований М.Левченком в «Етнографічному віснику» у Києві року 1927 у книзі п'ятій. У 50-х роках ХІХст. вірш про Кирика записав на Поділлі збирач фольклорних та етнографічних матеріалів А.Димінський. Відомими є записи вірша про Кирика польської фольклористки Юзефи Мошинської. Літературна обробка відома під двома назвами - «Вірша про Кирика» та вірш «О Кирике и жадном попе» (як назвала його «Киевская старина»).

Цікавим фактом є те, що віршоване оповідання «Кирик», яке подається за виданням М.Левченка, майже ідентичне в основній частині, крім закінчення, з текстом, що був записаний В.Кравченком, бо при порівняльному аналізі цих двох творів виявилось, що прозовий твір змінив лише форму на віршовану.

Для підтвердження цього спостереження наводимо уривок з тексту «Вірша про Кирика» за виданням М.Левченка (Етнографічний вісник, К., 1927, кн.5) :

Що ся стало на Волині в Овруцькїм повіті?

Таке чудо, якого ще не було на світі.

Слухайте, люди уважні! Хоч мова не гладка,

Але очевиста правда, як вивину з платка.

В однім селі между бором, - там же тече річка, -

Хрест зелений і святого Івана капличка(...)

В тім селі стоїть і церков благочестивая,

Там священик бородатий, попадая гладкая.

А ось уривок з тексту, записаного В.Кравченком (Труды общества исследователей Волини. Этнографические материалы. Житомир, 1911, т. V.): *«Щось стало на Волині в Овруцькїм повіті, чого не бувало сроду на світі, слухайте уважне, хоч мова не гладка, али правда очевиста, як вивину з платка... Миж бором тіче річка, там стоїть крест золотий і Івана св. капличка. Серед села стоїть церква благочистивая, там піп бородатий і попадая гладкая...»*

За твердженням О.В. Мишанича, твір про Кирика «відомий у двох версіях – як народна казка і як літературна віршована обробка»², також вказується вченим жанрова специфіка першої версії : «за порівняльним покажчиком сюжетів його віднесено до легендарних казок». Віднайдений В.Кравченком твір «Кирик» на території Житомирської області на початку ХХст. не вписується у

² Мишанич О.В. Українська література ХVІІІ ст.// Українська література ХVІІІ ст.. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори/ Ред. кол.:І.Дзеверін, М.П.Бажан та ін.. – К.: Наук.думка, 1983

визначений жанр – жанр казки, бо має ознаки повноцінної легенди, а не легендарної казки.

Про жанрову природу легенди, знайденої В.Кравченком, свідчать такі ознаки:

1. Розповідь про чудесну подію, що сприймається як достовірна (у творі акцентується увага на неймовірності події, говорить про неї як про чудо, що відбулося на Волині: «щось стало на Волині в Овруцькім повіті, чого не бувало сроду на світі», «Али Бог показав таке чудо»).

2. У різновиді легенд міфологічних в основу оповіді покладена метаморфоза, тобто певні чудодійні перетворення людей у звірів, рослин тощо (піп через гріховність власних помислів і дій перетворюється на чорного вола, односельчани дивуються, що сталося з попом, який став «Чорт-шатеньській-родемий»).

3. Від апокрифічних легенд було запозичено елемент появи в тексті твору старця, який є уособленням святого, котрий спустився на землю, щоб допомогти бідному чоловікові в горі (можна гіпотетично стверджувати, що старець «голова сивая» - це святий на ім'я Іван (Іоан) тому, що в селі, де відбувається дія, стоїть «Івана св. капличка»; ймовірно, святий Іван є покровителем і захисником мешканців цієї місцевості).

4. Наявні в тексті й елементи історичної легенди – опис часів кріпацтва й доби, коли ще існував такий військовий стан, як козацтво: вказується «серед літа в час гарячий, як же не новина – бідному Кирикові померла дитина, в такий час, що нима ни гроший, ни хліба, ему, бідному, великая загиба», й попові працею відробити Кирик не може, бо треба працювати на панському полі; (протопоп) «крикнув на козаків: «Возьміть його в свої руки, хуленько та ше і не гайтесь, по своєму 500 палок дайте». За визначеними соціальними характеристиками в тексті йде мова про початок XVIII століття.

5. Чітке означення місця дії – село в «Овруцькім повіті», подорож до міста Житомир («привили в Житомир»), історична назва адміністративного закладу «Духовне Правління». Така ознака для художньої структури казки не притаманна.

6. У текст легенди «Кирик» вміщено один з різновидів усної народної творчості – прокляття: «Пішов проч, чмутний, проклятий сине, у вас не було нічого і не буде ніколи, щоб ви випропадали всі такі лукави люди!..» . Такий елемент підсилює емоційну напруженість твору на тлі особистої трагедії людщини й бездушності не лише попа, а й тогочасного суспільства. Влада грошей над людьми – основний мотив легенди , який поглинає в себе сатиру на духовенство. Це обґрунтовується одним з епізодів легенди, коли бідний Кирик шукав допомоги у сусідів – вони

відмовили, а коли розбагатілий Кирик запросив тих самих сусідів на обід – прийшли, споживали наготовлені наїдки, при тому переморгуючись: дивувалися й заздрили водночас: «Єдни шепчуть, другі бають, а треті моргають – що то такого значиця, що вчора Кирик по колінах лазив, нікого сльозми ни проразив, а сьогодні грішми сипле, багацько частує».

Очевидно, викладені події у творі «Кирик» - це художня оповідка, яка натякає на якусь реальну подію, що відбулася на території теперішньої Житомирській області, але з часом обросла домислами (чорна ряса попа стала чорною шкурою вола). Про схильність людей до перебільшення й фантазування свідчить один з фрагментів легенди: «Взяли попа мутузками за роги, та й видуть од села до села. Люди кажуть, що цигани с медвидями! А як привили в Житомир, за ним – жиди, пани, карети з тлумами. Зачали в католицькім костьолі звонити... Єдни кажуть, що город палиця, други кажуть, що жидивський Мейсер наявився!».

Дослідження багатоваріантності побутування сюжету про Кирика дає підстави твердити, що він мав три форми усної передачі зображеного: легенда, казка, віршоване оповідання. І одна з версій твору була записана на Волині.